

Velferð á umbrotatímum

Fréttir af andláti velferðarkerfisins eru stórlega ýktar

Pröstur Haraldsson

Pröstur Haraldsson, blaðamaður

Eftir hrun íslenska fjármálakerfisins árið 2008 óttuðust margir áhrif þess á velferðarkerfið. En hér má taka undir með Mark Twain þegar hann brást við fregnum af andláti sínu, það var síður en svo ástæða til að afskrifa velferðarkerfið. Við lærðum af óförum Finna, segja sérfræðingar sem starfa á þeim vettvangi.

Er velferðarkerfið í rúst eftir hrun og niðurskurð? Svo mætti oft ætla eftir að hafa fylgst með fjölmiðlaumræðunni en þessari spurningu er víst samt óhætt að svara neitandi. Sé eitthvað að marka viðmælendur *Tímarits félagsráðgjafa* eru áhrif kreppunnar margvísleg en þeir eru sammála um að því fari fjarri að þau séu öll neikvæð. Eitt tilsvárið var á þá leið að hrúnið hefði vakið starfsfólk velferðarkerfisins upp af þymirósarsvefni, það hefði orðið meðvitaðra um stöðu sína og hlutverk og tekist á við vandann – sem vissulega jókst – á jákvæðan og uppbyggilegan hátt.

Í raun virðist svo vera að Íslendingum hafi auðnast að læra af dýrkeyptri reynslu Finna og forðast þau þungu áföll sem velferðarkerfi þeirra varð fyrir á tíunda áratug liðinnar aldar. Um það voru þær sammála Halldóra Gunnarsdóttir, framkvæmdastjóri Barnaverndar í Reykjavík, Anna Rós Jóhannesdóttir, yfirfélagsráðgjafi á Landspítalanum og Unnur V. Ingólfssdóttir, félagsmálastjóri Mosfellsbæjar, sem ræddu stöðuna við blaðamann rúnum fimm árum eftir hrun.

Viðbrögð við hrúninu

Hver er galdurinn að baki þessari farsælu útkomu? Jú, stjórnvöld virðast hafa brugðist við áfallinu sem hrúninu fylgdi með því að verja félagsþjónustuna fyrir niðurskurði. Allar segja þær þá sögu að þótt verulegur niðurskurður hafi orðið á framlögum hins opinbera til velferðarkerfisins hafi þeirri starfsemi sem þær standa

fyrir verið hlíft. Halldóra segir að borgarstjórn hafi ákveðið að gera ekki sömu hagræðingarkröfu til Barnaverndar og ýmissa annarra borgarstofnana og Unnur tekur í sama streng hvað Mosfellsbæ varðar.

Mikið hefur verið rætt um niðurskurð á framlögum til heilbrigðiskerfisins og Anna Rós segir að vissulega hafi starfsfólki Landspítalans fækkað um 20% á síðustu 6–7 árum. „Það fækkaði í röðum félagsráðgjafa í fyrstu en mér sýnist að stöðugildin séu orðin jafnmörg núna, 42, og þau voru haustið 2009.“

Anna Rós segir þá sögu að á Landspítalanum hafi verið brugðist við hrúninu með því að breyta skipulagi félagsráðgjafar. „Áður skiptust félagsráðgjafarnir í tvo hópa, þá sem tilheyrdðu geðsviði og þá sem tilheyrdðu vefranum deildum. Árið 2009 var öll félagsráðgjöf sameinuð undir geðsvið. Á sama tíma var allt stjórnkerfi spítalans einfaldað. Þegar ég tók við starfi yfirfélagsráðgjafa var erfitt að fá félagsráðgjafa til starfa. Með sameiningunni breyttist þetta og auðveldara varð að fá félagsráðgjafa til starfa eftir því sem nýútskrifuðum félagsráðgjöfum fjölgaði. Starfsmannahópurinn breyttist einnig við þetta og nú útskrifast allir með fimm ára nám að baki og MA-gráðu. Þetta eykur gæði og eflir rannsóknarvinnu. Möguleikar á starfsþróun hér verða æ meiri, fjölbreytni er til staðar og góð tækifæri hafa skapast til sérhæfingar,“ segir Anna Rós.

Velferðarvaktin

Því má halda fram að áfallið sem hrúninu fylgdi hafi verið tvöfalt, ef ekki þrefalt. Í fyrsta lagi voru það beinar afleiðingar hrúnsins, atvinnuleysi, tekjuskerðing og eignamissir. Í öðru lagi jókst álagið á félagsþjónustuna vegna áhrifa af þessum hremmingum. Svo má bæta því við að þegar sveitarfélögin voru að ná tókum á eftirköstum hrúnsins tóku þau að sér nýjan og viðamikinn málaflokk sem eru málefni fatlaðra en þau færðust frá ríki til sveitarfélaga árið 2011.

Viðbrögð stjórnvalda voru þau að setja á laggimar Velferðarvaktina sem viðmælendur okkar eru sam-

mála um að hafi verið gæfuspor. Halldóra segir að það hafi verið gaman að sjá að þegar kreppan skall á „spruttu upp hópar, bæði hér hjá Reykjavíkurborg og í ráðuneytinu, sem tóku að sér að vakta líðan og aðstæður barna og fjölskyldna. Auðvitað ætti slík vakt alltaf að vera í gangi en þessi teymi hafa skilað upplýsingum inn í pólitíkina sem er bakhjarl okkar. Þannig gátu stjórn-mála- og embættismenn fylgst með aðstæðum barna og fjölskyldna. Þetta var mjög til góðs,“ segir hún.

Unnur tekur í sama streng og segir að velferðarvaktin hafi verið mjög mikilvæg. „Hún var eitt af því góða sem varð til í kreppunni. Það góða við svona kreppur er að þær krefjast þess að við endurskipuleggjum okkur og lærum af þeim. Þarna var og er haldið til haga upplýsingum sem áður voru í skötulíki og haldið utan um þær á ómarkvissan hátt. Aukin áhersla Sambands íslenskra sveitarfélaga á þróun félagsþjónustunnar og barnaverndar með ráðningu félagsráðgjafa árið 2010, hefur skilað góðum stuðningi við félagsþjónustu,“ segir hún.

Þær eru líka sammála um að það hafi liðið allnokkur tími frá hrúni þar til áhrifin urðu sýnileg í velferðarkerfinu. Halldóra segir raunar að Barnavernd Reykjavíkur hafi ekki fundið fyrir mikilli aukningu verkefna, þar hafi málafljódið verið svipaður frá því fyrir hrún. Hins vegar hafi félagsþjónustan að öðru leyti orðið fyrir höggi. Unnur staðfestir það:

„Í byrjun urðum við ekki svo mjög vör við áhrifin af hrúninu. En þegar frá leið fjölgaði umsóknum um fjárhagsaðstoð verulega. Hér í Mosfellsbæ er það einkum unga fólkið sem biður um aðstoð, en lengst af höfum við ekki haft mörg úrræði fyrir þennan hóp. Vinnuálagstofnun sinni ekki þessu unga fólki vegna þess að fæst af því átti rétt á atvinnuleysisbótum. Stofnunin hefur lagaskyldu til þess að aðstoða þennan hóp en fjárveitingar skorti til þess að þeir teldu sér unnt að sinna verkefnum. Stofnunin er að mestu fjármögnuð af Atvinnuleysistryggingasjóði og fulltrúar atvinnurekenda í stjórn sjóðsins hafa ekki viljað að hann væri notaður til að sinna öðrum en þeim sem hafa verið á vinnuarkaði. Með breyttum áherslum Vinnuálagstofnunar fær þessi hópur nú þjónustu og við bindum miklar vonir við það samstarf.“

Skilgreiningar þrengdar

Þetta er kannski gott dæmi um skort á sveigjanleika og samstarfi milli stofnana sem þær kvarta allar þrjár undan. Anna Rós sagði að hluti breytinganna sem urðu eftir hrún væri sú áhersla sem lögð hefur verið á að skrá og skilgreina vinnu félagsráðgjafa. Það er greinilega ein

afleiðing kreppunnar að þörfin fyrir skilgreiningu starfa og verkefna hefur aukist, meðal annars vegna þess að í öðrum heilbrigðisstéttum hefur orðið fækkun en við það eykst mikilvægi þess að hver hópur sé meðvitaður um hvert verkefni hans er.

En á þessu eru tvær hliðar. Halldóra segist hafa orðið vör við að stofnanir hafi tekið upp á því að þrengja skilgreiningar á verkefni sínu. „Við hjá Barnavernd Reykjavíkur höfum fengið að reyna það að ýmis úrræði á vegum ríkisins standa okkur ekki lengur til boða. Nú eiga sveitarfélögin að bera ábyrgð á börnum sínum og kosta þessi úrræði sjálf. Það er eins og bæði Barnaverndarstofa og Landspítalinn hafi þrenget talsvert skilgreiningar sínar á því hverju þeim beri að sinna.“

Unnur kannast líka við þetta og nefnir sem dæmi Vinnuálagstofnun, Tryggingastofnun og heilsugæsluna sem hafi „þurft að rýna í starfsemi sína og passa betur upp á peningana. Þá fara menn að skilgreina sig þrengra. Við erum með þéttustu möskva öryggisnetsins svo þegar Vinnuálagstofnun herðir reglur sínar og vikur fólki að því er okkur finnst óþarflega snemma af atvinnuleysisráði og þá kemur það til okkar. Það er líka orðið erfiðara að fá endurhæfingu og örorkumat sem veldur því að fólk sem er í raun óvinnufært vegna sjúkdóma þarf að reiða sig lengur á fjárhagsaðstoð. Og svo er það heilsugæslan sem hefur breytt verklagi sínu þannig að verkefni sem áður voru óumdeilanlega á verkefni heimahjúkrunar eru farin að banka upp á hjá okkur í heimaþjónustunni, svo sem að fara heim til fólks og baða það eða aðstoða það við að fara í sjúkrasokka sem fyrirbyggjandi aðgerð gegn því að það fái sár vegna sykursýki,“ segir Unnur.

Halldóra segir að hún hefði kosið að fagmenn stæðu betur saman en lokuðu sig ekki hver inni í sínu boxi. „Ef við sérfræðingarnir sem störfum í velferðarkerfinu eyddum þeirri orku, sem fer í innbyrðis gagnrýni og að reyna að koma hlutunum yfir á aðra, í að vinna nánar saman þvert á skil stofnana og hvort sem við störfum hjá ríkinu eða sveitarfélögunum þá felast í því mikil tækifæri til að gera betur,“ segir hún.

Heilmikil gróska samt

Sem betur fer má sjá þess ýmis merki að það sé gert. Þegar blaðamaður spyr hvort blankheitin hafi orðið til þess að menn sitji með hendur í skauti og láti tækifærin renna hjá fær hann sama svarið hjá þeim öllum. Nei, það er heilmikil gróska, margir að vinna að nýsköpun og leita nýrra leiða til þess að mæta þeim vanda sem við er að etja.

Anna Rós segir að hjá félagsráðgjöfum á Landspítala

hafi verið ákveðið að bregðast við kreppunni með því að leggja aukna áherslu á fjölskylduvinnu og meðferð. Hún segist raunar ekki síður hafa haft áhyggjur af stuðningi við fjölskyldur í svokölluðu „góðæri“ en eftir 2008 hafi ákveðið ástand orðið sýnilegra. „Við reynum að læra af því sem gerðist í Finnlandi þegar efna-hagskreppan varð þar upp úr 1990. Þar var ekki aukinn stuðningur við heilsugæslu og félagsþjónustu heldur var þvert á móti skorið niður. Það var skammsýni að sinna ekki þeirri grunnþjónustu og forvörnum þar sem þetta á heima og styðja við foreldra og fjölskyldur. Nú virðist sem þau sem þá voru börn hafi orðið illa úti því að geðraskanir af ýmsu tagi eru um 60% orsaka örorku hjá þessum aldurshópi. Þetta er hægt að sýna fram á með fjölmörgum rannsóknum. Við getum lært það af þessu að sinna forvörnum í meira mæli í stað þess að slökkva elda. Það hefur gefið góða raun því þótt við ráðum ekki því fjármagni sem okkur er úthlutað, getum við haft áhrif á það hvað við setjum í forgang í faglegu starfi okkar. Um þetta er eining í hópnum sem styrkist og eflist.

Á göngudeild geðsviðs hefur verið byggt upp öflugt teymi í fjölskyldumedferð og á barna- og unglíngageddeildum er löng hefð fyrir þverfaglegri vinnu og meðferð fyrir fjölskyldur. Þá hefur færst í vöxt að unnið sé með fjölskyldum þegar foreldri veikist af alvarlegum líkamlegum sjúkdómi, t.d. krabbameini. Þar felst stuðningurinn í því að aðstoða foreldra við að tala um veikindin við börn sín á þann hátt sem hæfir aldri og þroska. Fjölmargar rannsóknir hafa sýnt fram á gagnsemi slíkrar aðstoðar. Þetta er forvarnarvinna sem við þurfum að sinna,“ segir Anna Rós.

„Við verðum að leggja áherslu á rannsóknir og útkomumælingar og það að geta sýnt fram á mælanlegan árangur í starfi okkar. Við höldum vísindadag félagsráðgjafa á hverju ári þar sem rannsóknarverkefni eru kynnt, og höfum við reynt að sinna kennslu vel, bæði hér á spítalanum og í Háskóla Íslands.

Það hafa ýmsir vaxtarsprotar litið dagsins ljós síðustu árin. Þar má nefna FMB-teymi en það stendur fyrir Foreldrar – Meðganga – Barn og var sett á stofn í samstarfi geðsviðs við meðgöngudeild spítalans. Markmiðið með þeirri vinnu er að styrkja konur sem glíma við geðsjúkdóma á meðgöngu og í kjölfar fæðingar. Makar þeirra fá einnig stuðning og er tilgangurinn fyrst og fremst sá að efla tengsl barna og foreldra.

Nú hefur verið innleidd svonefnd batastefna (e. recovery model) á endurhæfingardeildum geðsviðs sem gengur út á að styrkja og valdefla þá sem veikjast af geðrænum sjúkdómum og bera kennsl á möguleika og

bjargráð þrátt fyrir veikindi. Einnig hefur verið byggð upp öflug þjónusta við unga einstaklinga frá 18 ára aldri með geðrofssjúkdóma. Áhersla er lögð á að tengja þessa einstaklinga við atvinnu og skóla með það að leiðarljósi að þótt ekki sé hægt að koma í veg fyrir að fólk veikist, þá er hægt að vinna gegn aukaverkunum og afleiðingum,“ segir Anna Rós.

Ungt fólk og atvinnulaust

Unga fólkid glímir við ýmsan vanda þótt ekki sé það haldið geðsjúkdómum. Atvinnuleysi hefur aukist og orðið langvarandi hjá mörgum. Ungt atvinnulaust fólk er hópur sem félagsráðgjafar og annað starfsfólk félagsþjónustunnar hefur vaxandi áhyggjur af vegna þess að ungmenni sem ekki tengjast atvinnulífinu geta verið ótrúlega fljót að festast í því hlutverki. Unnur Ingólfsdóttir segir að í Mosfellsbæ hafi meðal annars verið gripið til þess ráðs að semja við fyrirtæki og stofnanir í bænum, leikskóla, íþróttahús og fleiri, um að gefa ungu atvinnulausu fólk möguleika á að vinna þótt ekki sé nema um hlutastörf að ræða.

„Við bindum einnig vonir við samstarfið við Vinnuálastofnun sem ég nefndi áður. Í þeim tilvikum rennur óskert fjárhagsaðstoð, sem sá atvinnulausi fengi ella, til viðkomandi fyrirtækis,“ segir hún.

Hún viðurkennir að möguleikar sveitarfélaga séu mjög misjafnir til þess að veita félagsþjónustu. „Þar hefur þó gerst að tekin hefur verið upp samvinna milli sveitarfélaga um ákveðin verkefni. Sem dæmi má nefna samning sem Mosfellsbær hefur gert við Kjósarhrepp sem er fámennnt sveitarfélag. Samkvæmt honum sækja Kjósverjar um sérfræðiþjónustu og fjárhagsaðstoð til okkar, við greinum málin og tökum ákvarðanir, greiðum fyrir þjónustuna og innheimtum svo árlega frá Kjósarhreppi.

Á hinn bóginn höfum við stöku sinnum keypt okkur inn í þjónustu hjá Reykjavíkurborg sem við höfum ekki tök á að veita hér í heimabyggð. Þá er í gangi samstarf við Reykjavíkurborg og Seltjarnarnes um bakvakt í barnaverndarmálum og unnið er að samræmingu á ferðaþjónustu fyrir fatlað fólk,“ sagði Unnur.

Ekki slegin út af laginu

Halldóra nefnir Velferðarvaktina sem uppsprettu ýmissa verkefna sem takast þarf á við í félagsþjónustunni. „Tölfraedi leysir ekki vanda en hún getur sýnt okkur hvar skórin kreppir og hver þróunin er. Þar sjáum við hvaða sveiflur verða og getum brugðist við þeim. Vöktun er því forvörn í sjálfu sér. Ég er hins vegar dálítið uggandi um að tillögum hennar verði ekki fylgt nógu

vel eftir því eins og allir vita eru verulegar þrængingar í ríkisrekstri, auk þess sem sveitarfélögin eiga fullt í fangi með að láta enda ná saman.“

Samt hefur verið komið á fót ýmsum úrræðum á vettvangi Barnaverndar Reykjavíkur eftir að kreppan skall á og nefnir Halldóra þar nýtt heimili fyrir tímabundna dvöl unglinga sem glíma við hegðunarsvanda og vandamál á heimilum. Einnig hefur verið komið á fót ráðgjöf og greiningu á heimilum og þróunarstarf er í gangi til að styrkja þjónustu við börn og foreldra. „Ég sé ekki annað en að það sé heilmikil gróska og nýsköpun í gangi, svo fagmenn hafa ekki verið slegnir út af laginu. Það kom kannski dálítið hik á fólk þegar kreppan skall á, en svo hefur það eflst,“ segir hún.

Hlustum á unga fólkíð

Halldóra vill sjá fagfólk stíga út úr boxunum og tala meira saman því að það þurfi örugglega að breyta einhverju í vinnubrögðum. „Við þurfum að hlusta á unga fólkíð sem er að koma út úr skólunum og leyfa því að spreyta sig. Þetta snýst líka um sveigjanleika því þótt vissulega þurfi að ríkja formfesta í störfum okkar getur

hún orðið of mikil. Um þessar mundir er algengt að ungt fólk stígi fram og segir sögur af samskiptum sínum við kerfið. Þá er mikilvægt að við hlustum og spyrjum okkur, hvernig getum við komið þessu inn í fræðin og breytt vinnubrögðunum?“

Skýrustu dæmin um þetta eru þau þegar syndir fortíðarinnar birtust okkur í Breiðavíkurmálunum. Sú hugmynd, að koma börnum til dvalar eins langt frá sínu folki og mögulegt var, þótti eitt sinn góð og gild en þykir það ekki lengur. Kannski verður eitthvað af því sem við erum að gera núna talið glæpsamlegt eftir nokkur ár. Við verðum alltaf að vera gagnrýnin á það sem við erum að gera.

Þetta á sérstaklega við okkur í barnaverndinni. Okkur er falið gífurlegt vald og við ráðumst oft inn í líf fólks þegar enginn vill við okkur tala. Það er ólíkt þeim sem leita til félagsþjónustu af fúsum og fjálsam vilja. Við bönkum hins vegar upp á hjá folki að fyrra bragði og megum ekki gleyma því að íhuga þetta vald því að það er vandmeðfarið. Fólk þarf alltaf að muna eftir þessu valdi og fara vel með það – og hlusta,“ sagði Halldóra Gunnarsdóttir að lokum.

Á Félagsráðgjafabþingi 2014 mættu tveir af stofnendum Félagsráðgjafafélags Íslands, þær Kristín Gústavsdóttir og Margrét Margeirsdóttir. Auk þeirra komu tveir aðrir félagsráðgjafar að stofnun félagsins árið 1964, Guðrún Jónsdóttir og Margrét Steingrímsdóttir sem lést árið 1990.